

УДК 811.161.2'367.6

DOI <https://doi.org/10.17721/fovia.philologica/2025/10/11>**Людмила ЮЛДАШЕВА**

кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української літератури, компаративістики і гринченкознавства, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, Україна, 04053

ORCID: 0000-0002-6561-8827**Scopus Author ID:** 58701991300**Researcher ID:** Y-6026-2019

Бібліографічний опис статті: Юлдашева, Л. (2025). Контрастність заперечення в сучасних поетичних текстах. *Folia Philologica*, 10, 98–105, doi: <https://doi.org/10.17721/fovia.philologica/2025/10/11>

КОНТРАСТНІСТЬ ЗАПЕРЕЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКИХ ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ

У статті розглядається заперечення як одна із ключових мовних категорій, що становить основу логіко-граматичної організації висловлення та виконує вагомую роль у концептуалізації світу. Бінарна опозиція ствердження – заперечення є основою людського мислення та універсальним способом пізнання дійсності. У художній літературі заперечення функціює не лише як інструмент логічного протиставлення, а і як важливий засіб художнього моделювання образів, посилення емоційної напруги та впорядкування структури твору. Використання заперечення уможливорює розкриття внутрішніх переживань ліричного героя та акцентування смисло-вих доміант тексту. Дослідження мовного заперечення охоплює настільки широкий спектр проблем, що попри значні наукові напрацювання в цій царині окремі аспекти залишаються не досить з'ясованими та потребують подальшого осмислення. Метою дослідження є окреслення ролі заперечення як засобу побудови контрасту й підсилення експресивної виразності в сучасних українських поетичних текстах. Використано комплексний методологічний підхід, який поєднує лінгвістичний опис, структурно-семантичний і трансформаційний аналізи. У мові заперечення разом зі своїм протичленом – ствердженням – формує універсальну бінарну опозицію. Заперечення, як маркований компонент, представлене у складніших лексичних і граматичних конструкціях і потребує складнішої семантичної інтерпретації. Заперечні мовні конструкції є вторинними порівняно зі стверджувальними щодо інформативності, але відіграють важливу роль у пізнавальному процесі, інколи навіть вирішальну. Визначено функційні відмінності між нейтральним і контрастним запереченням, розкрито механізми їхнього впливу на сприйняття тексту читачем. Новизна роботи полягає в усебічному аналізі контрастного заперечення як інструменту побудови складних семантичних структур і створення естетичного ефекту. Висновки дослідження поглиблюють розуміння мовної категорії заперечення, її когнітивної та прагматичної природи, а також відкривають перспективи для подальших студій у царині стилістики, когнітивної поетики та лінгвістики тексту.

Ключові слова: заперечення, контраст, поетичний текст, сучасна українська поезія, семантика, прагматика, бінарна опозиція.

Liudmyla YULDASHEVA

PhD in Philology, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Ukrainian Literature, Comparative Studies and Hrinchenko Studies, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Bulvarno-Kudriavska str., 18/2, Kyiv, Ukraine, 04053

ORCID: 0000-0002-6561-8827**Scopus Author ID:** 58701991300**Researcher ID:** Y-6026-2019

To cite this article: Yuldasheva, L. (2025). Kontrastnist zaperechennia v suchasnykh poetychnykh tekstakh [The Contrastivity of Negation in Ukrainian Poetic Texts]. *Folia Philologica*, 10, 98–105, doi: <https://doi.org/10.17721/fovia.philologica/2025/10/11>

THE CONTRASTIVITY OF NEGATION IN UKRAINIAN POETIC TEXTS

The article examines negation as one of the key linguistic categories that shapes the logical and grammatical organization of an utterance and plays a significant role in the conceptualization of the world. The binary opposition affirmation – negation constitutes the foundation of human thinking and represents a universal means of understanding reality. In literary discourse, negation functions not only as a tool of logical opposition but also as an important device for artistic image-building, enhancing emotional tension, and structuring a poetic work. The use of negation enables the revelation of the lyrical persona's inner experiences and highlights the semantic dominants of the text. Despite substantial scholarly achievements in this field, linguistic negation encompasses such a broad range of issues that several aspects remain insufficiently explored and require further interpretation. The aim of the study is to outline the role of negation as a means of constructing contrast and intensifying expressive imagery in contemporary Ukrainian poetic texts. Special attention is given to contrastive negation as a device that enhances figurative density, emotional expressivity, and structural organization. The research employs a comprehensive methodological approach that combines linguistic description, structural-semantic analysis, and transformational analysis. In language, negation together with its counterpart affirmation forms a universal binary opposition. Negation, as the marked component, is represented in more complex lexical and grammatical constructions and requires more intricate semantic interpretation. Although negative constructions are secondary to affirmative ones in terms of informativeness, they play an important – and sometimes decisive – role in cognitive processes. The study identifies functional differences between neutral and contrastive negation and reveals the mechanisms of their influence on the reader's perception of a text. The novelty of the research lies in the holistic analysis of contrastive negation as a tool for constructing complex semantic structures and creating an aesthetic effect. The conclusions broaden the understanding of the linguistic category of negation, its cognitive and pragmatic nature, and open new perspectives for further studies in stylistics, cognitive poetics, and text linguistics.

Key words: negation, contrast, poetic text, contemporary Ukrainian poetry, semantics, pragmatics, binary opposition.

Актуальність проблеми. Заперечення є однією з важливих мовних категорій, яка виникає завдяки прагненню людини осмислювати дійсність, розрізнити явища світу та впливати на інших учасників комунікації. Воно належить до основних логіко-граматичних категорій і є невід'ємним елементом природних мов. Мови базуються на принципі поляризації: одні факти стверджуються, інші заперечуються. Ця бінарна опозиція *ствердження – заперечення* є основою мислення та універсальним способом пізнання світу.

Людина протиставляє своє *Я* зовнішньому світу, сприймаючи його як *Не-я*; це стає підґрунтям для структуралізації світу. *Я* є стверджувальним елементом, натомість *Не-я* – заперечним, що сигналізує про відсутність ствердження і засвідчує природну взаємодію категорій ствердження і заперечення. Заперечення вважають однією з визначальних операцій мисленнево-мовленнєвої діяльності людини. Уже традиційно в мовознавстві його зараховують до семантичних універсалій, властивих кожній мові.

Заперечення охоплює широкий спектр теоретичних проблем, пов'язаних із питаннями онтології та гносеології. Воно виникає внаслідок порівняння або зіставлення явищ, виявлення подібностей і відмінностей. Унаслідок таких логічних операцій заперечуються одні характеристики, а натомість утверджуються

інші, протилежні. Через це заперечення часто виступає ключовим елементом контрастних контекстів, створюючи за допомогою протиставлення смислової й емоційної напруги. Воно посилює контрастність, чітко розмежовує позитивне і негативне сприйняття інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Заперечення є складною, багатогранною і загальнонауковою категорією, що викликає інтерес як у лінгвістиці, так і в інших галузях знання. Вагомий внесок у з'ясування онтологічних і гносеологічних характеристик заперечення зробили М. Баган (2010), В. Діброва (2011), О. Куш (2002), А. Паславська та Р. Помірко (2001; 2003), Л. Юлдашева (2025) та інші. Зокрема, М. Баган кваліфікує заперечення як універсальний когнітивний механізм, що забезпечує структурування знання про світ через опозицію наявності – відсутності. В. Діброва доводить, що заперечні конструкції є важливими для процесів інтерпретації, оскільки задають рамки тлумачення висловлення, модифікують інформаційну структуру повідомлення та впливають на реалізацію комунікативних інтенцій мовця. О. Куш вивчає заперечення в контексті логічної семантики, трактує його як складний семантичний оператор, що не лише заперечує факт, а й створює нові смислові співвідношення. А. Паславська та Р. Помірко у своїх працях наголошують на системній природі заперечення, розглядають його як катего-

рію, що функціонує на кількох мовних рівнях – від лексичного до синтаксичного. Л. Юлдашева аналізує механізми актуалізації заперечення в різних комунікативних сферах, акцентує його роль у побудові смислових контрастів. У сукупності ці праці формують методологічне підґрунтя для сучасних студій заперечення, поглиблюють розуміння його логіко-семантичної сутності, когнітивної природи й прагматичного потенціалу. Провідні ідеї цих учених слугували добрим орієнтиром у розв'язанні задекларованої проблеми. Вивчення мовного заперечення містить у собі настільки широке коло питань, що, незважаючи на значні напрацювання в цій галузі, усе ще за межами лінгвістичних пошуків залишається низка питань.

У художній літературі, зокрема в поезії, заперечення виступає не лише елементом логічного протиставлення, а й вагомим засобом створення художньої образності, емоційного навантаження та структурної організації тексту. У сучасних українських поетичних текстах заперечення відіграє ключову роль у побудові контрасту, посилює різноманітні аспекти протиставлення – логічні, емоційні, естетичні тощо. Цей комплекс питань потребує ґрунтовнішого вивчення. Тож актуальність пропонованої студії зумовлена потребою цілісного й усебічного вивчення категорії заперечення як у семантичному, так і у функційному плані.

Визначення мети дослідження. Мета дослідження полягає у визначенні ролі заперечення у створенні контрасту в поетичному тексті.

Матеріалом дослідження послуговували різнопланові одиниці, що передають заперечення, дібрані з ліричних текстів.

Специфікою теми зумовлений комплексний підхід до вибору методів дослідження, серед яких *метод лінгвістичного опису мовних фактів* – для інвентаризації та систематизації негаційних одиниць з огляду на їхні функційно-семантичні параметри; *структурний метод* із залученням методик *трансформаційного* та *структурно-семантичного аналізу* – для виокремлення конститuentів заперечних конструкцій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для заперечення, як і для інших елементів семіотичного класу мовних знаків, характерна відсутність прямої предметної співвіднесеності. Його основна функція полягає в диференціації фактів і явищ щодо

визначених координат. Завдяки широкому функційному діапазону заперечення виявляє тенденцію до міжкатегоріальних зв'язків, ґрунтованих на формальній і семантичній спільності.

Заперечення в лінгвістиці кваліфікують як категорію, що виражає відсутність ознаки, факту чи явища. Маркерами заперечення є спеціальні мовні засоби, зокрема заперечні частки *не*, *ні*, модальні дієслова, відповідні граматичні конструкції тощо. Заперечення може бути виражено двома способами: 1) за допомогою спеціальних мовних засобів, що експлікують заперечення; 2) без використання явних мовних одиниць; у цьому разі заперечення має імпліцитний характер і виявляється в семантиці слова.

Зазвичай сигналізують про заперечення частки *не* та *ні*. Найвища частотність використання характерна для частки *не*: *Ти ж бо зовсім не сталева на отій війні* (Н. Слободяник); *Повертайся, будь ласка, живим. Я прошу не багато, й не мало* (Ю. Бощенко). Важливо зазначити, що загальне експліцитне заперечення, виражене предикатами, охоплює найчастіше все речення, наприклад: *Тільки не пиши мені про війну, Розкажи, чи є біля тебе сад, чи там повзають равлики по в'юну?* (П. Вишебаба); *Щастя – коли ти не йдеш на війну!* (О. Гривул); *Біль не існує в минулому часі* (М. Савка). *Як же хочеться пожити інший раз, як же інколи не хочеться вмирати* (П. Вишебаба) – у цьому прикладі частка *не* заперечує зміст другої частини складного речення.

Зауважимо, що частка *не* заперечує значення слова тільки в конкретному випадку, не змінюючи його основного змісту. Натомість заперечний префікс має більш суттєвий вплив на значення, адже він не лише заперечує значення твірної основи, але й утворює слово, що має протилежну семантику: *Ще назва є, а річки вже немає* (Л. Костенко). У реченні: *Як невимовне віршами не скажеш, чи не німою зробиться душа?!* (Л. Костенко) – частка *не* (*не скажеш*) не змінює значення слова *скажеш*, натомість прикметник *невимовний*, утворений за допомогою префікса *не-*, змінює значення слова *вимовний* на протилежне: *невимовний* – який важко виразити, передати словами. Подвійне заперечення зумовлює очікування позитивного результату. Порівняймо: *Не повернутись ти*

не маєш права! (Д. Кобзар) – *Ти мушиш повернутися.*

Використання різних частин мови в заперечному значенні в одному контексті створює сильний ефект неґації: *По сигналу тривоги Настя вже не мчить стрімголов до підвалу. У такі моменти вона хоче кричати, і Олега їй зовсім не шкода, Та Настя його не зніме і не віддасть – нізащо, ніколи й нікому* (В. Мулік); *Ти не змінюєшся анітрохи, обростаєш болем і досвідом, ніби дерева мохом. Не було смислу ні плакати, ані кричати* (О. Слоньовська).

Експліцитне і імпліцитне вираження неґації супроводжується появою особливого емоційного відтінку, що виникає як наслідок взаємодії заперечного змісту конструкції з різноманітними конотаціями. Імпліцитною називають інформацію, яку автор повідомлення має на увазі, але виражає не прямо, а опосередковано. Попри те, що залишається прихованою, вона сприймається реципієнтом. Така інформація може бути зумовлена інтонацією, порядком слів чи контекстом. Наприклад, у багатьох випадках імпліцитна неґація виражає значення м'якше та менш категорично порівняно із граматичними формами заперечення (порівняймо: *Я не спокійний, Коментарі тут зайві* (С. Жадан) – *Коментарі тут не потрібні*). Мовець не констатує інформацію прямо, але асоціює окремі лексеми з конкретним заперечним змістом.

Заперечення тісно пов'язане зі своїм позитивним протичленом – ствердженням. Разом вони утворюють бінарну опозицію, маркованим елементом якої є заперечення. Маркованість заперечення виявляється і у плані формальної репрезентації – у вигляді морфологічно складніших конструкцій, і у плані семантичної інтерпретації та процесу сприйняття реципієнтом заперечних структур.

У зарубіжній науці набрала популярності концепція, згідно з якою ствердження і заперечення є суб'єктивними формами інтерпретації дійсності, а не її безпосередніми відображеннями. Наприклад, Б. Рассел розмежував стверджувальні і заперечні судження на основі віри або невіри суб'єкта в істинність висловленого. А. Бергсон пояснює це так: «Наш інтелект діє передусім через опозиції та контрасти» (Bergson, 1944: 137). Він зазначав, що як тільки заперечення сформульоване, воно відразу стає симетричним ствердженню. О. Потебня, не від-

кидаючи того, що думки виникають під впливом дійсності, тлумачив вживання заперечних суджень як необхідність спростування стверджувальних суджень: «Заперечення – це відношення сумарних величин. Non-A саме по собі не можливе, без причин, що могли б його викликати» (Потебня, 1985: 189).

Хоча заперечні речення мають деяку інформативну вторинність щодо стверджувальних, а їх сприйняття потребує більше часу, ніж для відповідних стверджувальних висловлень, вони відіграють важливу роль у пізнавальному процесі. Заперечення, разом зі ствердженням, відображає об'єктивну дійсність та несе реальну інформацію про навколишній світ. Ствердження і заперечення мають свої особливості в категоризації, концептуалізації та формуванні смислів. Жодна із цих категорій не може існувати без протилежної. Ядро категорії заперечення утворює логічне заперечення, яке змінює зміст висловлення на протилежний. Це зумовлює утворення антонімії, де елементи контрастують один з одним, наприклад: *воля – неволя, щасливий – нещасливий, зрозуміло – незрозуміло*. З огляду на це похідний експонент заперечення перебуває в контрастних відношеннях щодо твірною стверджувального елемента. Контраст між твірною стверджувальною формою і похідною заперечною формою закладений первинно і є природним та внутрішньо мотивованим.

Мова має в досталі можливостей для комбінування та урізноманітнення способів вираження неґації. Ствердження і заперечення не лише є взаємовиключними, але й такими, що взаємно передбачають одне одного. Це можна довести тим, що та сама ідея може бути виражена як у стверджувальній, так і в заперечній формі. Порівняймо: *Кожен вечір моллюсь всім святим Щоб нещастя тебе не спіткало* (Ю. Боценко) – *Кожен вечір моллюсь всім святим Щоб лихо тебе не спіткало; Навіть недругу радити: «Не буди Українську ненависть!»* (О. Слоньовська) – *Навіть ворогу радити: «Не буди Українську ненависть!»*.

Існують різні стилістичні прийоми, серед яких і прийом контрасту, який використовують для досягнення максимального експресивного ефекту та привертання уваги читача до відсутності чогось. Контраст є стилістичним принципом розгортання текстового фрагмента, що полягає в динамічному протиставленні

змістовно-логічного та структурно-стилістичного планів викладу. Заперечення є потужним інструментом створення контрасту, оскільки воно не лише заперечує ідею, але й підкреслює наявність протилежних характеристик.

Заперечення виникає внаслідок порівняння або зіставлення явищ, виявлення їхніх подібностей і відмінностей. У результаті цих логічних операцій заперечуються одні властивості, натомість утверджуються інші, які є їхньою протилежністю. Тому заперечення часто стає основним елементом контрастних контекстів, створює смислову й емоційну напругу за допомогою протиставлення: *Ні, наші руки спліталися не в обіймах, а у бою* (В. Амеліна); *Стане склепіння над головою Небом безкрайм, а не сувоєм* (В. Арєньєв). Заперечення посилює контрастність, чітко розмежовуючи позитивне і негативне сприйняття інформації та дає змогу не лише відкидати щось, але й акцентувати альтернативу чи протилежність.

Воно належить до сингулярних прагматичних операцій формування нового значення, що контрастує з попереднім сенсом мовної одиниці, яке вона мала до заперечення. Заперечення є наслідком зіставлення з елементом, для якого вже існують конкретні характеристики, і виражає протилежні властивості цього елемента. Контраст виникає завдяки використанню семантично корельованих або протилежних одиниць.

Розрізняють нейтральне й контрастне заперечення. Нейтральне – це такий вид негації, у якому заперечується зміст усього речення та існування якогось факту. Зазвичай у таких реченнях акцентовано увагу на тому, що дія, позначена предикатом, не відбулася. Нейтральні заперечення не потребують додаткових уточнень і є логічно завершеними: *І я всю ніч не спав так само, Як мій закоханий гуцул* (Д. Павличко); *І ходить так, як тій красуні гідно, Що світ не відрива від неї віч* (Д. Павличко). Контрастне заперечення, на відміну від нейтрального, є більш складним процесом, що включає два етапи. По-перше, відбувається заперечення змісту; по-друге, з'являється ствердження, протиставлене заперечному. Іноді ключову роль у визначенні значення заперечення відіграє контекст, який коригує інтерпретацію семантики заперечних висловлювань. У цьому контексті контрастне та нейтральне заперечення

також можуть відрізнятися в написанні негаційної одиниці. У контрастному запереченні *не* завжди пишеться окремо: *Не живемо, а вибачаємось. Хтось завжди зазирає у вікно* (Л. Костенко); *Його не голод гонить, а вогонь, Що з молодості в крилах палахкоче* (Д. Павличко).

У мовленні структура заперечного контрасту завжди складається із двох частин. Для створення контрасту заперечення має бути збалансоване за допомогою ствердження, яке виражене експліцитно в іншій частині того самого речення або в окремому реченні, що перебуває в еквівалентній позиції з уже згаданим експонентом заперечення. Типова будова речення з контрастним запереченням в українській мові набуває вигляду: не А, а В: *Бо час не лікар, а філософ* (Г. Чубач); *Бо то не камінь, а душа, Його не зрушить жодна сила* (Д. Павличко). Одним із важливих елементів, що посилюють заперечення в контексті контрасту, є протиставний сполучник *а*, який уводить позитивну/ствердну чи заперечну частину: *Щоб, де найшвидша течія, Плисти, а не лежать в калюжі!* (Д. Павличко).

Із цих двох структурних частин обов'язковою є перша *не А*, а інша може бути представленою без сполучника: *Росія не вміє любити – Вона може лише ненавидіти* (О. Слоньовська); *Я не кіборг – я вчитель історії <...> Я не кіборг – я хлопець із Вінниці* (Т. Власова). Отже, в українській мові контрастне протиставлення реалізоване зазвичай за допомогою сполучників *а, але* (*Хай буде як на небі, так і на землі, але не так, як під Іловайськом* (О. Герасимюк)) чи *паузи* після експонента контрастного заперечення. Частка *тільки* може посилювати контрастне заперечення: *<...> Вирви від обстрілів, глина, рови <...>. Рви ворогів, тільки нерви не рви* (О. Дерманський); *Чорна земля із розпеченим пахом Тільки дощу, а не крові хотіла* (І. Цілик).

Іноді елемент, який протиставляють, не виражений безпосередньо, але мається на увазі: *І я не я, і ти мені не ти* (Л. Костенко). Протиставлення ствердження і заперечення як двох протилежних членів однієї категорії ґрунтоване на сприйнятті їх як паралельних, сурядних форм інтерпретації світу. Оскільки ствердження здебільшого є імпліцитним, а заперечення має більше виражальних засобів, перше зазвичай кваліфіковано як слабкий елемент опозиції, а друге – сильний. Дослідники, акцентуючи

бінарний характер категорії ствердження/заперечення, зазначають, що семантична протилежність між їхніми полюсами не є абсолютною полярністю.

Заперечення часто використовують для створення контрасту, де позитивно оцінене протиставлено чомусь негативному: *Ні, не любов, а байдужість Там в основі основ* (Д. Павличко); *Не роси, а сльози упали На чисту траву із гілок* (Д. Павличко).

Поети часто використовують категорію заперечення для гармонізації тексту та створення контрастності. Для посилення цього ефекту автори вдаються до нанизування в одному контексті заперечних конструкцій: *Україна не пляма на мапі / І не просто родюча земля, / Не в хатках краєвид на пленері, / Не князька установчий указ, / Не провінція знкликх імперій, / А той рай, що всередині нас* (Є. Рибчинський). Автор поступово відкидає зовнішні спрощені уявлення про Україну. Кожна наступна заперечна конструкція руйнує черговий стереотип, розширюючи горизонт сприйняття та підводячи читача до головного. Як наслідок, вибудовується напружена градація з фокусом на фінальному стверджувальному елементі: *А той рай, що всередині нас*. Тож заперечення функціює не як простий логічний відступ, а виступає потужним засобом утвердження істинної цінності – духовного й ментального виміру батьківщини.

Стилістично нанизування заперечних конструкцій виконує роль ритмічного й композиційного каркаса тексту. Такий прийом створює ефект внутрішньої послідовності та цілісності. Кожне заперечення підсилює попереднє, водночас готуючи до кульмінаційного образу. Розгортання низки заперечень сприяє посиленню емоційного впливу, активізує уяву читача зближує з ліричним героєм (маркером цього є займенник *ми* (*нас*)). Заперечення в такій формі стає не лише стилістичним інструментом, а й концептуальною рамкою для вираження національної ідеї, патріотичних почуттів і особистісних переконань автора. Воно реалізує синтез логічних і художніх засад, де логічне спростування поверхових смислів слугує засобом побудови нового, цілісного й сакралізованого образу.

Існують також інші способи створення контрасту за допомогою заперечних конструкцій, зокрема з використанням стверджувальних

і заперечних корелятивів в одному контексті: *Твоя планета здатна стати димом, А допустиме – вже й неприпустимим* (О. Слоньовська). Тут контраст підкреслює кризу сучасного світу й зміну пріоритетів, де те, що раніше здавалося неможливим, стало дуже реальним, а те, що було допустимим, тепер є неприпустимим. О. Слоньовська наводить також інший приклад контрасту почуттів: *Я вже й не тямлю: любила тебе – не любила*. Використання контрастних емоційних лексем дає змогу передати складність почуттів і посилити ступінь вираження суб'єктивно оцінних явищ. Зазначимо, що в поетичних текстах часто відображено протилежні дії з оцінною конотацією, як-от *любити – не любити: хто отримає можливість любити / Чи не любити* (С. Жадан).

Конструкції, що містять антоніми, утворені за допомогою заперечних афіксів, підсилюють імплікацію заперечення: *Бо з кожним життям навколо недоля і доля спільна, / Прислухайтесь – у полоні ворожому чутно співи* (П. Вишебаба). У цьому контексті аксіологічно маркованим є лише елемент опозиції *недоля* – «гірка, лиха доля; нещасливе, важке життя», водночас *доля* має нейтральне значення – «хід подій, збіг обставин, напрям життєвого шляху, що, здавалося б, не залежить від бажань чи волі людини».

Використання заперечної частки (префікса) *не* перед одним із компонентів висловлення посилює експресивність і зосереджує увагу на конкретному повторюваному елементі: *Звісно, всіх винних чекає гідна розплата. / І невинних вона, до речі, теж чекає потому* (С. Жадан). Семантичний аналіз засвідчує подвійну акцентуалізацію: з одного боку, утверджується теза про неминучість покарання для винних; з іншого боку, акцентовано трагічну долю невинних, які так само стають жертвами. Цей ефект ґрунтується на антонімічній опозиції *винні – невинні*, посиленої повтором предиката *чекає*.

У частковому запереченні обмежено його дію лише на окремі елементи фрази й не поширено на речення загалом. Часткове заперечення в контрастних конструкціях трапляється значно частіше, ніж загальне, і зазвичай виявляється на рівні окремих елементів у реченні, де один елемент заперечується, а інший, протилежний йому, стверджується: *Я не скрипковий ключ, а журавлиний / Тобі над полем в небі* (Л. Костенко); *Що ти із бідняків, а не з магнатів, Що*

ти синок не пана, а раба?! (Д. Павличко). В українській мові контрастне заперечення може бути розташоване в різних позиціях речення. Якщо нейтральне заперечення вживають лише перед дієсловом, то контрастне може не стояти безпосередньо перед елементом, до якого воно належить, але все одно зберігати свій семантичний вплив. Оператор заперечення спрямовує основну дію на елементи ствердження та реалізує на цьому підґрунті заперечне значення, не модифікуючи власну структуру.

Якщо загальне заперечення граматично марковане часткою *не*, то все речення набуває заперечного значення. Загальне заперечення трапляється в контрастному контексті, обсяг якого виходить за межі одного простого речення. Наприклад: *А в нього не світять зорі вночі. А в нього тільки присмак цигарок (А. Войтенко); Ворог міццю хвалився, був підступний, мов змії. Але ми не здалися! Ми приймаємо бій! (О. Ірванець).*

Іноді в одному контексті заперечні слова вживають поряд із їхніми антонімами для створення або посилення контрасту: *Хто коми вживав, хто писав без ком. Блондином був чи брюнетом. Героєм, співцем, мудрецем, диваком, Але жоден поет не був непоетом (Л. Костенко).* Семантичний аспект цього фрагмента полягає в послідовному переліченні ознак і характеристик, що утворюють опозиційні пари: *коми вживав – писав без ком, блондин – брюнет*. Авторка послідовно демонструє розмаїття можливих характеристик поетів, але підсумовує цей рядок запереченням: *жоден поет не був непоетом*. Тут антонімія пара *поет – непоет* стає фінальним пунктом вислову, акцентуючи ідею непорушності поетичної сутності, незалежно від будь-яких індивідуальних рис. Стилiстично цей прийом формує ефект поступового нарощування смислової напруги. Низка варіантів створює передумову для очікування розв'язки, яка настає у формі заперечення, з одночасним утвердженням позитивного образу поета. Контраст між переліченими ознаками й остаточним висновком створює відчуття гармонії і внутрішньої завершеності.

Обов'язковою ознакою контрастного заперечення, що супроводжується відповідним логічним наголосом, є можливість протиставлення лексичних одиниць, які підлягають запереченню.

Отже, контрастне заперечення – це не просто протиставлення, а складніша операція, що включає два етапи: на першому етапі заперечуються окремі характеристики елемента, до якого застосовують протиставлення, а на другому – пропонується альтернативу для запереченої частини: *Війна – не навчання <...> тут дійсно вбивають (Л. Легостаєва).* Це речення можна інтерпретувати так: хибно вважати, що війна – це навчання, істинно те, що тут дійсно вбивають. Заперечні слова, словосполучення чи речення часто перебувають у контрастних відношеннях з однорідними мовними одиницями, що не мають заперечних префіксів чи часток. Формальним виразником цього контрасту є частка або префікс *не*.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Заперечення виступає мовною універсалиєю та функційно-семантичною категорією, яка інтегрує різнорівневі мовні й мовленнєві засоби, об'єднані спільним змістом неґації. Воно тісно пов'язане зі своїм протичленом – ствердженням, разом вони формують бінарну опозицію, у якій заперечення є маркованим елементом. Контраст між стверджувальною формою і похідною заперечною формою є іманентним і внутрішньо мотивованим.

Загалом, заперечення є потужним інструментом для створення контрасту, оскільки воно не тільки заперечує твердження, але й підкреслює різницю між можливими станами чи ідеями. Використання заперечення як механізму контрасту дає змогу висловити складні внутрішні стани, конфлікти та парадоксальні ситуації, формувати емоційно насичене мовлення.

У сучасних українських поетичних текстах контрастне заперечення постає потужним інструментом формування художньої образності, підсилення емоційної напруги й забезпечення смислової глибини твору. Через заперечення поети розкривають складні внутрішні переживання ліричного суб'єкта, загострюють увагу читача на ключових смислових домінантах. Неґація стає засобом формування цілісної структурної організації тексту, надаючи йому ритмічної узгодженості й концептуальної завершеності. Отже, у сучасному поетичному дискурсі заперечення набуває статусу універсального художнього засобу, який синтезує логічні, емоційні й естетичні складники, поглиблює сприйняття твору й розширює його інтерпретаційні можливості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баган М. Заперечні номінації в українськомовній інтерпретації світу. *Мовознавчий вісник*. 2010. № 10. С. 258–262.
2. Куш О. Категорії ствердження і заперечення в українській мові : дис. ... канд. філол. наук. Вінниця, 2002. 112 с.
3. Діброва В. Мовні та мовленнєві засоби вираження заперечення в англійському й українському офіційно-діловому дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2011. 19 с.
4. Помірко Р., Паславська А. Типологія та циклічний розвиток категорії заперечення в європейських мовах. *Проблеми семантики слова, речення та тексту*. Київ : КНЛУ, 2001. С. 191–197.
5. Помірко Р., Паславська А. Явище негативної полярності: типологічний аналіз. *Мовознавство*. 2003. № 4. С. 76–82.
6. Потебня О. Естетика і поетика слова : збірник. Київ : Мистецтво, 1985. 302 с.
7. Рассел Б. Людське пізнання. Його сфера та межі. URL: https://pidru4niki.com/1029022837724/filosofiya/bertran_rassel_1872-1970#google_vignette (дата звернення: 15.06.2025).
8. Юлдашева Л. Заперечення як основа мовного контрасту. *Мовознавчий вісник*. 2025. Вип. 38. С. 106–117.
9. Bergson H. *Essai sur les données immédiates de la conscience*. Paris : Presses Universitaires de France, 1944, 189 p.

REFERENCES:

1. Bahan, M.P. (2010). Zaperechni nominatsii v ukrayins'komovnij interpretatsii svitu [Negation Nominations in the Ukrainian-Language Interpretation of the World]. *Movoznavchyi Visnyk* [Linguistic Bulletin], 10, 258–262 [in Ukrainian].
2. Kushch, O.P. (2002). Kategoriyi stverdzhennya i zaperechennya v ukrayins'kij movi [Categories of Affirmation and Negation in the Ukrainian Language], (PhD thesis). Vinnytsia [in Ukrainian].
3. Dibrova, V.M. (2011). Movni ta movlennyevi zasoby vyrazhennya zaperechennya v anhliys'komu y ukrayins'komu ofitsiyno-dilovomu dyskursi [Linguistic and Speech Means of Expressing Negation in the English and Ukrainian Official-Business Discourse], (PhD abstract). Kyiv [in Ukrainian].
4. Pomirko, R., & Paslavska, A. (2001). Typolohiya ta tsyklichnyj rozvytok kategoriyi zaperechennya v yevropejskykh movakh [Typology and Cyclic Development of the Category of Negation in the European Languages]. In *Problemy semantky slova, rechnya ta tekstu* [Problems of Word, Sentence and Text Semantics], 191–197. Kyiv: KNLU [in Ukrainian].
5. Pomirko, R., & Paslavska, A. (2003). Yavyshche nehatyvnoi poliarnosti: typolohichniy analiz [The Phenomenon of Negative Polarity: Typological Analysis]. *Movoznavstvo* [Linguistics], 4, 76–82 [in Ukrainian].
6. Potebnia, O. (1985). Estetyka i poetyka slova: zbirnyk [Aesthetics and Poetics of the Word: Collection]. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].
7. Russell, B. (n.d.). Lyuds'ke piznannya. Yoho sfera ta mezhi [Human Knowledge: Its Scope and Limits]. Retrieved from: https://pidru4niki.com/1029022837724/filosofiya/bertran_rassel_1872-1970#google_vignette [in Ukrainian].
8. Yuldasheva, L. (2025). Zaperechennya yak osnova movnoho kontrastu [Negation as the Basis of Linguistic Contrast]. *Linguistic Bulletin*, 38, 106–117 [in Ukrainian].
9. Bergson, H. (1944). *Essai sur les données immédiates de la conscience*. Paris: Presses Universitaires de France [in French].

Дата першого надходження статті до видання: 19.11.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025